

ДО ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ВОЄННИХ ДІЙ ТА ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Борисова В. І., Явор О. А., Борох Т. С.

ВСТУП

Проблема забезпечення прав і свобод дитини є однією з нагальних проблем сьогодення, але, як зазначає проф. М. Сірант, її вирішенню став на заваді режим воєнного стану, запроваджений в Україні у зв'язку з широко-масштабним вторгненням російської федерації на територію України. Наслідок – порушення прав дитини, що проявилось у різних формах насильства, позбавленні батьківської опіки, примусового переміщення з території України, позбавлення свободи, і найголовніше, позбавлення життя. Розглянуто різноманітні підходи до визначення сутності правового статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, а також розглядається судова практика, щодо особливостей встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Саме цим пояснюється вибір теми дослідження, яке спрямовано перш за все, на висвітлення тих питань, що торкаються характеристики сімейного права, правового статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, того, що було зроблено на шляху створення механізму захисту прав дитини до запровадження режиму воєнного стану на території України, а також тих проблем захисту прав дитини, що залишаються нагальними на сьогодні. Розглянуто різноманітні підходи до визначення сутності правового статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, а також розглядається судова практика, щодо особливостей встановлення фактів, що мають юридичне значення

1. Загальні положення захисту прав дитини за законодавством України

Конституція України¹ проголошує основний принцип правового положення дитини в сучасному світі: дитина, незалежно від свого походження, має рівні права з іншими дітьми (частина 1 статті 51). Цей принцип відповідає положенням Конвенції про права дитини², Європейської конвенції про правовий статус дітей, народжених поза

¹ Конституція України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

² Конвенція про права дитини {Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91} https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

шлюбом³, учасницею яких є Україна, і яка привела національне законодавство у відповідність до положень зазначених Конвенцій. Конвенція передбачає, що батько й мати дитини, народженої поза шлюбом, мають такі самі обов'язки її утримувати, які були б за її народження в шлюбі. Можна констатувати, що законодавство однаково захищає права всіх дітей незалежно від того, перебували їхніх батьки у зареєстрованому шлюбі чи ні. Такий підхід законодавця є справедливим і спрямований на захист інтересів насамперед дитини.⁴ Так, сімейним законодавством був врегульований порядок визначення не тільки походження дітей, народжених у шлюбі, а й дітей, народжених поза шлюбом її батьків, а згодом і походження дитини, яка народжена в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Основні принципи регулювання сімейних відносин знаходять своє відбиття в Конституції України, Сімейному кодексі України⁵ (далі – СК України) та в інших законах. Учасники сімейних відносини можуть врегулювати свої відносини і за домовленістю (договором), якщо це не суперечить вимогам СК України, інших законів та моральним засадам суспільства. СК України визначає засади шлюбу, особисті немайнові та майнові права і обов'язки подружжя, підстави їх виникнення, зміст особистих немайнових і майнових прав та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів (ст. 10). Якщо ж сімейні відносини не врегульовані СК України, іншими законами або домовленістю (договором) сторін, до них застосовуються норми СК України, які регулюють подібні відносини (аналогія закону). Між тим, якщо до регулювання сімейних відносин неможливо застосувати і аналогію закону, вони регулюються відповідно до загальних засад сімейного законодавства (аналогія права). Здійснення учасниками сімейних відносин своїх прав і виконання ними своїх обов'язків не повинно порушувати права, свободи та законні інтереси інших осіб, зокрема, і членів їх сімей. При цьому права членів сім'ї можуть здійснюватися не їх носіями безпосередньо, а за допомогою інших осіб, які діють в інтересах конкретного члена сім'ї.

Права і обов'язки учасників сімейних відносин у порівнянні з правами і обов'язками, зокрема, учасників цивільних відносин мають певні особливості, що пояснюється тим, що сімейне право – самостійна галузь приватного права, яка має свої особливості. Так, автономність

³ Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом Конвенцію ратифіковано Законом N 862-VI (862-17) від 14.01.2009 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_568#Text

⁴ Даниєль Анна Володимирівна. Права дітей, народжених поза офіційним шлюбом. https://protocol.ua/ua/prava_ditey_narodzenih_poz_a_ofitsiynim_shlyubom/

⁵ Сімейний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст. 135) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

сімейного права як галузі приватного права проявляється, *по-перше*, у тісному зв'язку сімейно-правових норм з нормами моралі, і у ч. 9 ст. 7 СК України закріплено, що сімейно-правове регулювання здійснюється на підставі принципів справедливості, добросовісності і розумності, відповідно до моральних засад суспільства; головне місце в сімейному праві займають особисті немайнові відносини членів сім'ї, а *по-друге*, майнові відносини є похідними від них, сімейні відносини мають особливий суб'єктний склад – це особи, які створюють сім'ю на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення та інших підставах, не заборонених законом, але таких, що не суперечать моральним засадам суспільства; для методу правового регулювання сімейного права характерні не тільки ознаки диспозитивного, але й імперативного методу, зокрема, у вигляді різного роду заборон.

Права і обов'язки учасників сімейних відносин, за правилом, є відносними, бо виникають між чітко визначеними особами, а саме, подружжям, батьками та дітьми, усиновленим та усиновлювачем тощо; вони тісно пов'язані з особистістю їх носіїв, а тому є невідчужуваними: батько (матір) дитини не мають права передавати обов'язки щодо утримання дитини іншій особі.

Відносні за своєю природою права учасників сімейних відносин мають абсолютний характер захисту. Так, право батьків виховувати дитину має відносний характер, оскільки виникає між чітко визначеними особами – батьком, матір'ю та дитиною., а в разі порушення цих прав, вони можуть захищатися проти будь-якого порушника.

Сімейне право як самостійна галузь приватного права⁶, охоплює правові норми, які регулюють особисті немайнові та майнові відносини, що виникають на підставі шлюбу, споріднення, усиновлення, прийняття дітей на виховання і складаються між подружжям, батьками та дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю та батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання, між іншими особами, які взяли дитину на вихованн, а також між іншими членами сім'ї та родичами.

Сімейні відносини характеризуються: особливим складом їх учасників – виключно фізичні особи; специфічністю юридичних фактів, які породжують сімейні відносини: шлюб, кровне споріднення, материнство, батьківство, усиновлення, прийняття дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на виховання; особисто-

⁶ Сімейне право України: підручник, за ред. Ю.С. Червоного, К., 2004, с. 5-22;; Ромовська З.В. Українське сімейне право: підруч. для студ. вищ. навч.закл. К., 2009, с. 20-22; Сімейне право України: підруч.; за заг. ред В.І. Борисової та І.В. Жилінкової, К., 2012, с.3-; Сімейне право України: підручник /за заг. ред. Т.В. Боднар та О.В. Дзери. Розділ 1, глава 1 § 5. К.: Юрінком Інтер, 2016,.; Майданик Р.А. Розвиток приватного права України: монографія. – К.: Алерта, 2016; Труба В.І. Класифікація сімейних правовідносин. Одеса, Фенікс, 2020 р.;; та інші.

довірчим, безеквівалентним та безоплатним характером відносин між суб'єктами сімейних відносин; пред'явленням до них додаткових вимог щодо ознак полу при укладенні шлюбу, різниці у віці при усиновленні, а при вирішенні спорів з ким із батьків залишиться дитина – врахування соціальної характеристики подружжя; індивідуалізація суб'єктів сімейних відносин і неможливість передачі сімейних прав та обов'язків іншим особам ні в порядку правонаступництва (спадкування), ні за домовленістю сторін,

Для сімейного права властивий особливий метод правового регулювання як\система засобів та прийомів, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на поведінку учасників сімейних відносин. Безумовно, це – диспозитивний метод правового регулювання, але також і імперативний метод, який застосовується у випадку встановлення різного роду заборон. При цьому не виключається, що імперативний метод може застосовуватися поряд з диспозитивним методом правового регулювання, як, наприклад, в аліментних зобов'язаннях.

Народження дитини – підстава для виникнення сімейної правоздатності людини, яка зберігається упродовж всього її життя і припиняється в момент смерті. З моменту народження і до моменту досягнення повноліття особа має правовий статус дитини (ч. 1 ст. 6 СК України) і має можливість здійснення прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини ⁷, ⁸, іншими міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст.7 СК України). Такий підхід відповідає міжнародним стандартам, оскільки згідно зі ст. 1 Декларації про права дитини, прийнятої Резолюцією 44/25 Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року, дитиною є кожна людська істота з моменту її народження і до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовним до цієї дитини, вона не досягає повноліття раніше.

⁷ Конвенція Про права дитини. {Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-XII від 27.02.91} https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

⁸ Конвенція ООН про права дитини містить повний перелік прав дитини: на життя, на ім'я, на набуття громадянства, на піклування з боку батьків, на збереження своєї індивідуальності, право бути заслуханою у ході будь-якого розгляду, що стосується дитини; право на свободу совісті та релігії; право на особисте та сімейне життя; недоторканість житла; таємницю кореспонденції; право користуватися найдосконалішими послугами системи охорони здоров'я; благами соціального забезпечення; на рівень життя, необхідний для її розвитку; на освіту; на відпочинок; на особливий захист: від викрадень та продажу, від фізичних форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, участі у військових діях; право на життя державою всіх необхідних заходів що до сприяння фізичному та психічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою зловживань або злочину.

Закон України «Про охорону дитинства»⁹ визначає охорону дитинства як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні, встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтується на забезпеченні найкращих інтересів дитини, які відповідно до закону визначаються як дії та рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і розвитку, що може її висловити (ст. 1)¹⁰.

Відповідно до зазначеного Закону система заходів щодо охорони дитинства включає:

- визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства щодо правового і соціального захисту дітей, приведення його у відповідність з міжнародними правовими нормами у цій сфері;

- забезпечення належних умов гарантування безпеки, охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності;

- проведення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, підтримки виробництва дитячого харчування, у тому числі первинного виробництва, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства;

- встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди;

- створення умов для забезпечення наявності на ринку в достатній кількості дитячого харчування, що відповідає вимогам законодавства

⁹ Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

¹⁰ Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, у тому числі шляхом запровадження пільгового кредитування та/або оподаткування операторів ринку харчових продуктів, митного та/або тарифного регулювання.

Кожна дитина з моменту народження має не тільки право на ім'я і набуття громадянства, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їх піклування.

Діти та батьки не повинні розлучатися всупереч їх волі, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини і цього вимагає рішення суду, що набрало законної сили. Під час вчинення дій, пов'язаних з розлученням дитини з одним або обома батьками, а також інших дій, що стосуються дитини, в порядку, встановленому законом, судом заслуховується думка та побажання дитини.

З народженням дитини пов'язується виникнення в неї низки її особистих немайнових прав та обов'язків¹¹ та майнових прав, а саме – право на життя, на охорону здоров'я, на особисту недоторканність, на майно, на житло тощо.

Дитина має жити і виховуватися в сім'ї; спілкуватися з батьками та іншими родичами; висловлювати свою думку; отримувати захист від своїх батьків та інших членів сім'ї тощо¹².

Держава бере на себе захист прав дитини^{13,14}, але при цьому покладає на батьків обов'язки здійснювати належним чином батьківські права, а також діяти в інтересах дитини.

Якщо порушуються особисті немайнові та майнові права дитини законодавством України забезпечена можливість відновити для неї своє правове становище юрисдикційними та неюрисдикційними способами. Таким чином, СК України закріплює право дитини на захист не тільки з боку батьків (осіб, які їх замінюють), а також і державних установ в особі органів опіки та піклування, прокуратури, суду. Так, відповідно до ст. 18 СК України кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу. Суд залежно від обставин справи може застосувати ті способи захисту, які встановлені законом або щодо яких існує

¹¹ Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / С. О. Погрібний. Київ, 2009. 412 с. С. 259

¹² Явор О. А. До проблеми особистих немайнових прав дитини / О. А. Явор // Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2004. № 4. С. 68–74.

¹³ Kohm L. M. Tracing the Foundation of the Best Interest of the Child Standard in American Jurisprudence / Lynne Marie Kohm // Journal of Law and Family Studies. 2008. Vol. 10. No 2. 40 p. file:///C:/Users/User/Downloads/ssrn-1957143.pdf

¹⁴ Scott E. S. Gender Politics and Child Custody: The Puzzling Persistence of the Best Interest Standard / Elizabeth S. Scott, Robert E. Emery // Columbia Public Law. Research Paper. No. 13. P. 352–383. <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4388&context=lcp>

домовленість учасників цих відносин, а саме: встановлення правовідношення; примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку; припинення правовідношення, а також його анулювання; припинення дій, які порушують сімейні права одного з учасників; відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права; відшкодування матеріальної та компенсація моральної шкоди, якщо це передбачено чинним законодавством або договором; зміну правовідношення тощо. Відповідно до п.п. 1 та 3 ч.1 ст. 350-2 Цивільного процесуального Кодексу України (далі – ЦПК України)¹⁵, у випадках, визначених Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»¹⁶, особа, яка не досягла 18 років, але зазнала домашнього насильства у будь-якій формі (постраждала дитина), якщо їй виповнилося 14 років, може особисто звернутися до суду з заявою про видачу обмежувального припису стосовно кривдника. Така заява може бути подана і її законним представником – батьками (усиновлювачами), родичами (бабою, дідом, повнолітніми братом, сестрою), мачухою або вітчимом, а також органом опіки та піклування в інтересах цієї дитини.

Таким чином, реалізуючи право на захист, дитина з 14 років (статті 18, 152 та 165 СК України) може або самостійно відстоювати свої права у суді, або звернутися через своїх батьків або законних представників (усиновлювачів, патронатного вихователя, тощо). за захистом до суду чи інших уповноважених органів з метою усунення порушень і відновлення як особистих немайнових, так і майнових прав. При цьому чинне процесуальне законодавство надає суду можливість втручатися в цей процес. Так, суд може витребувати докази з власної ініціативи, коли йдеться про захист прав малолітніх або неповнолітніх осіб (ч. 2 ст. 13 та ч. 7 ст. 81 ЦПК України). Проте, суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасника справи їхніх процесуальних прав або законних обов'язків щодо доказів. Це положення відображає національну імплементацію принципів правосуддя, дружнього до дитини (постанова КЦС ВС від 31.10.2024 по справі № 753/14640/23)¹⁷.

Між тим слід погодитися з тими науковцями, які звертають увагу на відсутність єдності судової практики щодо процесуального статусу дитини як позивача, зокрема, у справах щодо визначення місця її

¹⁵ Цивільно процесуальний Кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, №40-41,42, ст.492. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

¹⁶ Закон України Про запобігання та протидію домашньому насильству <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

¹⁷ Дитина в суді: гарантії на папері й виклики на практиці. Фахова дискусія «Дитина в суді : гарантії на папері й виклики на практиці». <https://unba.org.ua/news/10499-ditina-v-sudi-garantii-na-papери-j-viklikli-na-praktiki>.

проживання. Так, у справі №761/19046/22 Касаційний цивільний суд ВС зазначив, що у спорах між батьками дитина віком до 14 років не може виступати позивачем або третьою особою з самостійними вимогами (постанова від 31.07.2023 р.). Натомість у справі №645/5180/19 КЦС визнав дійсним договір про надання правової допомоги, який був укладений малолітньою особою, а згодом фактично був схвалений її батьками (Постанова від 31.01.2024)¹⁸.

Відповідно до статті 19 СК України при розгляді судами окремих категорій спорів, а саме спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, місця проживання дитини, виселення дитини, зняття дитини з реєстрації місця проживання, визнання дитини такою, що втратила право користування житловим приміщенням, позбавлення та поновлення батьківських прав, побачення з дитиною матері, батька, які позбавлені батьківських прав, відібрання дитини від особи, яка тримає її у себе не на підставі закону або рішення суду, управління батьками майном дитини, скасування усиновлення та визнання його недійсним обов'язковою є участь органу опіки та піклування. При цьому, відповідно до статті 177 СК України майном, що належить малолітній дитині, батьки управляють без спеціального на те повноваження. Вони ж зобов'язані дбати і про збереження та використання майна дитини.

Але дозвіл органу опіки та піклування на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини надається лише в разі гарантування збереження права останньої на житло. При цьому відповідно до п. 67 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, який затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866 ¹⁹, закріплена необхідність отримання батьками попереднього дозволу на вчинення будь-яких правочинів щодо нерухомого майна, право користування яким виникло у дитини з метою захисту прав дитини, з дотриманням таких принципів – забезпечення найкращих інтересів дитини, недопущення дискримінації дітей, конфіденційність інформації про дитину.

Між тим, практиці відомі непоодинокі випадки фальсифікації копій рішень органів опіки та піклування, коли батьки за попередньою змовою з майбутніми власниками нерухомості, право користування якою виникло у дитини, щоб зберегти реєстрацію місця її проживання у відчуженому приміщенні, заключають фіктивні договори оренди або,

¹⁸ Там само. Див.: Фахова дискусія «Дитина в суді : гарантії на папері й виклики на практиці» <https://unba.org.ua/news/10499-ditina-v-sudi-garantii-na-paperi-j-vikliki-na-praktici>.

¹⁹ Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : затв. Постановою Каб. Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. Офіційний вісник України. 2008. № 76. Ст. 2561. (діє в ред. від 20.08.2025 р.) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>

перебуваючи за межами України, наприклад, в одній з держав Європи через органи СНАП виписують своїх дітей без згоди органів опіки та піклування. В свою чергу це призводить до порушення прав дитини, а в подальшому до тривалої процедури їх відновлення в судовому порядку. Саме тому, слід погодитись з тими науковцями, які виступають за збереження на рівні національного законодавства встановлених обмежень щодо будь-яких операцій з нерухомим майном його власниками, якщо право користування цим майном вже виникло у дитини. На рівні Цивільного Кодексу України (далі – ЦКУ) ці обмеження встановлено, зокрема, це витікає з загальних вимог визнання правочину чинним (частина 1 та 6 ст. 203 ЦК України), а також положень Житлового Кодексу України та спеціальних законів України²⁰.

Слід погодитись і з тим, що захисту житлових прав дитини не сприяє і можливість надання права користування житловим приміщенням, у якому проживає дитина, третім особам шляхом укладення договору найму (оренди) житлового приміщення у простій письмовій формі, оскільки нотаріальна форма договору найму житла є обов'язковою лише у випадку укладення такого договору з правом викупу (ст. 811 ЦК України). На жаль, через недосконалість закону (ч. 1 ст. 224, ст. 811, ст. 203 ЦК України), зокрема відсутність у нормах СК України посилання на обов'язковість отримання від органу опіки та піклування попереднього дозволу на вчинення будь-яких правочинів батьками – власниками нерухомого майна, право користування яким виникло у їх дитини, своєчасно забезпечити здійснення нею (дитиною) права на житло, або своєчасно його відновити. Аналіз спорів щодо відновлення права користування дитиною житлом, дозволили науковцям прийти до висновку, що вони тривають не один місяць, а дитина протягом цього часу позбавлена можливості користуватися житлом, у якому проживала²¹.

Разом із тим, зрушення, які поступово відбуваються в чинному законодавстві України щодо зазначених проблем, свідчать про те, що законодавство, пов'язане із захистом прав дитини, оновлюється. Так, в п.п. 67 та 68 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини²², внесені зміни, які

²⁰ Борох Т.С. Зловживання правом в сімейних правовідносинах.: дис.... доктора філософії : 081 "Право" / Т. С. Борох ; наук. кер. Явор О. А.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2022. – 181 с.<https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19482> С. 98.

²¹ Борох Т.С. Зловживання правом в сімейних правовідносинах.: дис.... доктора філософії : 081 "Право" / Т. С. Борох ; наук. кер. Явор О. А.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2022. – 181 с.<https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19482> С. 99-100.

²² Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : затв. Постановою Каб. Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866.

спрямовані, в першу чергу, на захист прав дитини. а саме, рішення органу опіки і піклування про надання дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини може бути оскаржено до суду. Якщо ж батьки, опікуни, піклувальники не виконують рішення органу опіки та піклування щодо збереження айна дитини, служба у правах дітей подає до визначених законом органів клопотання про необхідність звернення до суду з метою захисту майнових та житлових прав дитини.

Відповідно до чинного законодавства дитина має право на захист від зловживань батьківськими правами²³. В наукових дослідженнях *«зловживання суб'єктивними правами в сімейних відносинах визначається як один з видів неправомірної поведінки, що здійснюється шляхом реалізації суб'єктивного сімейного права, яке спрямоване на реалізацію власного інтересу, пов'язаного із заподіянням шкоди охоронюваним сімейним законодавством правам та інтересам інших осіб»*²⁴. Більш того, окремі науковці, зокрема О. Оніщук, вважають, що дія або бездіяльність батьків або осіб, які їх замінюють, зі здійснення установлених законом прав і обов'язків, якщо вони спрямовані на реалізацію власного інтересу, чим спричиняється шкода дітям, слід кваліфікувати як *«зловживання батьківськими правами»*.²⁵

Один з батьків може здійснювати свої права з наміром обмежити або позбавити можливості спілкування дитини з іншим батьком чи іншими родичами, для чого він може вдаватися до наступних дій: систематично змінювати освітні заклади, змінювати місця проживання тощо. Разом із тим, порушуючи право окремо проживаючого батька на спілкування з дитиною, другий з батьків одночасно порушує і право дитини на спілкування (ст. 159 СК України). І хоча, на перший погляд, інтерес батька спрямований мов би на заподіяння шкоди правам та інтересам не дитини, а іншому з батьків або іншому родичу, однак, як вірно зазначається в літературі, об'єктивно, в результаті зловживання батьківськими правами шкода заподіюється і правам самої дитини.²⁶

Офіційний вісник України. 2008. № 76. Ст. 2561. (діє в ред. від 20.08.2025 р.) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>

²³ Резнік Г. О. Право на захист особистих немайнових прав дитини. Приватне право і підприємництво, 2016. С.109 URL. http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pp16_16_21.pdf

²⁴ Борох Т.С. Зловживання правом в сімейних правовідносинах.: дис.... доктора філософії : 081 "Право" / Т. С. Борох ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2022. – 181 с.<https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19482> С.8

²⁵ Ольга Оніщук. Поняття та ознаки зловживання батьківськими правами. Підприємництво Господарство і право.С.56-61 <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/12.pdf> С.60

²⁶ Борох Т.С. Зловживання правом в сімейних правовідносинах. : дис.... доктора філософії : 081 "Право" / Т. С.Борох; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2022. 181с. <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19482> С.124

Дана обставина вказує на специфіку категорії *зловживання батьківськими правами*, що відрізняє її від інших видів зловживання правом як в цивільному, так і в сімейному праві. Якщо в усіх інших випадках зловживання правом спрямовано на заподіяння шкоди особі, щодо якої відповідні дії здійснюються, то при зловживанні батьківськими правами шкода заподіюється кільком суб'єктам одразу – іншому з батьків (родичу), а також і самій дитині.²⁷

Свого часу, досліджуючи проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей», проф. Л.В. Красицька зазначала, що складовою механізму правового регулювання сімейних відносин є здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей, що включає в себе сукупність таких елементів, як юридичні факти, суб'єктивні права матері, батька і дитини, форми, способи, принципи, межі здійснення прав батьків і дітей, взаємодія яких дозволяє задовольнити приватні інтереси матері, батька і дитини та публічні інтереси суспільства. При цьому, авторка наголошувала на тому, механізм здійснення особистих та майнових прав батьків і дітей має певні стадії, як обов'язкові, так і факультативні, з чим слід погодитися. Так, до обов'язкових стадій, перш за все, відноситься стадія виникнення прав матері, батька і дитини, а також стадія реалізації прав матері, батька і дитини, щодо захисту прав матері, батька і дитини, це – факультативна стадія²⁸, оскільки особисто-довірчий, безеквівалентний та безоплатний характер сімейно-правових відносин подружжя, батьків, дітей тощо, слугує певною гарантією того, що суб'єкти сімейних відносин не будуть зловживати своїми правами, а захист їх законних прав і інтересів – не завжди доцільний, хоча сам механізм захисту, безумовно, існує. Здійснення учасниками сімейних відносин своїх прав і виконання ними своїх обов'язків не повинно порушувати права, свободи і законні інтереси інших осіб, зокрема, і членів їх сімей, права яких можуть здійснюватися не їх носіями безпосередньо, а за допомогою інших осіб, які діють в інтересах конкретного члена сім'ї.

2. Захист прав дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про охорону дитинства» діти та батьки не повинні розлучатися всупереч їх волі, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини і цього вимагає

²⁷ Борох Т.С. Зловживання правом в сімейних правовідносинах. : дис.... доктора філософії : 081 "Право" / Т. С.Борох: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2022. 181 с. <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19482> С.124

²⁸ Красицька, Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : автореф. дис.... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Красицька Лариса Василівна; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. Київ, 2015. 49 с. С.11

рішення суду, що набрало законної сили. Під час вчинення дій, пов'язаних з розлученням дитини з одним або обома батьками, а також інших дій, що стосуються дитини, в порядку, встановленому законом, судом заслуховується думка та побажання дитини²⁹.

У зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України, яка призвела не тільки до тимчасової окупації частини території України, а й потягла за собою смерть громадян, включаючи і дітей, застосування фізичного, сексуального та психологічного насильства над ними, відповідно до частини сьомої статті 30-1 Закону України “Про охорону дитинства” Кабінетом Міністрів України Постановою від 5 квітня 2017 р. № 268, був затверджений *Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів*³⁰ (діє в редакція від 03.09.2025 р.) (далі – Порядок).

Право на отримання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, відповідно до Порядку має дитина, а також особа, яка під час воєнних дій та збройних конфліктів не досягла віку 18 років (повноліття), що:

- 1) отримала поранення, контузію, каліцтво;
- 2) зазнала фізичного, сексуального насильства;
- 3) була викрадена, депортована або примусово переміщена;
- 4) залучалася до участі у військових формуваннях;
- 5) незаконно утримувалася, у тому числі в полоні;
- 6) зазнала психологічного насильства;
- 7) її батьки або один з них, інший законний представник зникли безвісти за особливих обставин або померли (загинули) через отримані внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном;
- 8) була позбавлена батьківського піклування внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів.³¹

Статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, надається органом опіки та піклування за місцем звернення чи за місцем виявлення дитини або особи з числа дітей місцевими органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування на підставі заява від осіб, позначених у п. 6 Порядку, та засвідчених копій відповідних документів.

²⁹ Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

³⁰ Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затверджений Постановою КМУ від 5 квітня 2017 р. № 268 (діє в редакція від 03.09.2025 р.) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>

³¹ Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затверджений Постановою КМУ від 5 квітня 2017 р. № 268 (діє в редакція від 03.09.2025 р.) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>

Разом із тим відповідно до п.6-1 Порядку дитина, якій виповнилося 14 років, має право самостійно звернутися до служби дітей та подати відповідні документи на отримання статусу дитини, що постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів..

Рішення про надання або відмову в наданні такого статусу дитини приймається органом опіки і піклування протягом 30 календарних днів з дати реєстрації заяви. Рішення про відмову в наданні цього статусу приймається у разі відсутності одного з документів, зазначених в п.6 Порядку, але може бути оскаржено в суді.

В подальшому, якщо з'ясується, що заявник подав документи з недостовірними відомостями (п.12 Порядку), орган опіки і піклування може скасувати наданий дитині статус, однак воно теж може бути оскаржено в суді.

Досягнення особою повноліття не є підставою для скасування зазначеного статусу.

Перелік осіб, які мають право на статус дитини, що постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, на сьогодні *розширено*, зокрема, це і поранені, і скалічені або контужені діти, діти, які зазнали не тільки фізичного, а й психологічного та сексуального насильства, діти, які були викрадені, депортовані, примусово переміщені чи утримувалися незаконно; ті, хто залучався до участі військових формувань; діти, чиї батьки загинули, зникли безвісти або залишили їх без піклування внаслідок війни.

Удосконалення торкнулось і порядку подання документів на визнання зазначеного статусу дитини. На сьогодні це чітко визначений перелік *документів*: заява, яку можуть подавати батьки, законні представники, близькі родичі, органи опіки або сама дитина, якщо вона досягла 14 років; медичні висновки, витяги з ЄРДР, судові рішення, посвідчення члена сім'ї загиблого, документи про смерть чи зникнення батьків тощо.

Слід враховувати, що з 1 вересня 2006 року для України набула чинності Конвенція Про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року, до якої Україна приєдналася згідно Закону України від 11 січня 2006 р. № 3303-IV³², а Кабінетом Міністрів України була прийнята Постанова «Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного. викрадення дітей», яка діє на сьогодні в оновленій

³² Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року { Про приєднання України до Конвенції з заявою див. Закон N 3303-IV (3303-15) від 11.01.2006,ВВР, 2006, N 16, ст.140 } { Про набрання чинності Конвенції для України додатково див. Лист (v1320321-11) від 29.04.2011 } Дата підписання: 25.10.1980 Дата приєднання: 11.01.2006 Дата набуття чинності: 01.09.2006 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

редакції від 26.08.2025р.³³ Стаття 3 Конвенції³⁴ передбачає, що переміщення або утримування дитини розглядаються як незаконні дії, якщо: а) при цьому порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі, установі або іншому органу, колективно або індивідуально, відповідно до законодавства держави, у якій дитина постійно мешкала до переміщення або утримування; та б) у момент переміщення або утримування ці права ефективно здійснювалися, колективно або індивідуально, або здійснювалися б, якби не переміщення або утримування.

Саме тому, вирішуючи спори про повернення дитини за місцем її проживання, судові органи України повинні враховувати положення ст. 13 цієї Конвенції, яка передбачає, що судовий або адміністративний орган запитуваної держави не зобов'язаний видавати розпорядження про повернення дитини, якщо особа, установа або інший орган, що заперечує проти її повернення, доведуть, наступне: а) особа, установа або інший орган, що піклуються про дитину, фактично не здійснювали права піклування на момент переміщення або утримування, або дали згоду на переміщення або утримування, або згодом дали мовчазну згоду на переміщення або утримування; або існує серйозний ризик того, що повернення поставить дитину під загрозу заподіяння фізичної або психологічної шкоди або іншим шляхом створить для дитини нетерпиму ситуацію. Судовий або адміністративний орган може також відмовити в розпорядженні про повернення дитини, якщо виявить, що дитина заперечує проти повернення і досягла такого віку і рівня зрілості, при якому слід брати до уваги її думку.

Аналіз Порядку свідчить, що усі заходи, які необхідні для забезпечення захисту дітей, що перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, і які постраждали внаслідок зазначених дій, догляд за ними, а також можливість возз'єднання із членами сім'ї, включаючи розшук, звільнення з незаконного утримання, у тому числі з полону, повернення на територію, що підконтрольна Україні, а також повернення депортованих, примусово переміщених дітей, покладено на державу. При цьому центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику з питань сім'ї та дітей, здійснює заходи, спрямовані на возз'єднання дитини з сім'єю.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері захисту прав і свобод людини та громадянина, здійснює заходи з встановлення місцезнаходження членів сім'ї дитини, сприяє пошукам, що здійснюються членами сім'ї,

³³ Постанова КМУ. Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. від 10 липня 2006 р. № 952. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2006-%D0%BF#Text>

³⁴ Конвенція “Про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей” від 25 жовтня 1980 року https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

громадськими, благодійними, волонтерськими, гуманітарними організаціями та фондами, що беруть участь у возз'єднанні сімей³⁵.

Усі дії держави стосовно захисту дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів здійснюються відповідно до норм міжнародного гуманітарного права місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. У першу чергу ними проводиться відселення дітей, які опинилися чи можуть опинитися у зоні воєнних дій чи збройних конфліктів, до безпечних районів. Відселення дітей проводиться разом з батьками, законними представниками або, за їхньою згодою, без супроводження чи з іншими особами.

Евакуація (перейщення) дітей, у тому числі і за кордон, спрямована на їх зарахування (влаштування) під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні, на цілодобове перебування до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування, включаючи і влаштування у сім'ю патронатних вихователів. При цьому законними представниками таких дітей на час перебування їх у відповідному закладі до повернення дитини в Україну або до її возз'єднання з сім'єю, є керівники цих закладів, уповноважені керівниками працівники або інші особи, призначені органом опіки та піклування чи військовою адміністрацією/військово-цивільною адміністрацією за місцем розташування закладу, патронатні вихователі. Разом із тим, ці особи не мають повноважень щодо вчинення від імені та в інтересах дитини правочини, що пов'язані із житловими та майновими правами, не мають права на надання згоди на усиновлення дитини та зміну її громадянства.

Слід звернути увагу на те, що в контексті досліджуваної проблеми, відповідно до ч.1 та ч.2 ст. 438 КК України³⁶ незаконне переміщення або депортація дитини, невиправдана затримка репатріації дитини, вербування або використання дитини для участі у збройному конфлікті, воєнних (бойових) діях караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років. А ті ж самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі (стаття зі змінами, внесеними із Законами № 412– IX від 09.10.2024, №4499– IX від 17.06.2025).

І наостанок, не можна не торкнутися ще одного Закону України «Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання

³⁵ Безумовно, відповідні органи виконавчої влади забезпечують формування та реалізують державну політику у сферах освіти і науки, охорони здоров'я, психологічної, педагогічної реабілітації та соціальної реінтеграції громадян.

³⁶ Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

соціальних послуг та виплат" від 08.10.2024 р.³⁷. В Розділі IV якого – «Соціальний захист та підтримка дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» в ст.18 передбачена *система заходів соціального захисту та підтримки таких дітей*, яка включає: 1) надання компенсації за шкоду життю та здоров'ю дитини у зв'язку із збройною агресією; 2) надання невідкладної проміжної компенсації за шкоду життю та здоров'ю дитини; 3) надання соціальних послуг відповідно до оцінювання потреб дитини/сім'ї у соціальних послугах згідно із Законом України "Про соціальні послуги"; 4) здійснення соціальної роботи відповідно до Закону України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю"; 5) надання медичної допомоги, реабілітаційної допомоги та забезпечення допоміжними засобами реабілітації відповідно до індивідуального реабілітаційного плану, що здійснюються в закладах охорони здоров'я відповідно до вимог законів України "Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення" та "Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я", забезпечення допоміжними засобами реабілітації і медичними виробами відповідно до вимог Закону України "Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні"; 6) надання психологічної допомоги, психолого-педагогічних, корекційних послуг та соціально-психологічної реабілітації відповідно до законів України "Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю", "Про охорону дитинства", "Про освіту"; 7) надання психіатричної допомоги на підставах та в порядку, встановлених Законом України "Про психіатричну допомогу"; 8) надання послуг з оздоровлення та відпочинку відповідно до Закону України "Про оздоровлення та відпочинок дітей"; 9) створення безпечного освітнього середовища, організацію здобуття освіти, освітнього процесу, забезпечення державних гарантій, визначених законами України "Про освіту", "Про професійну (професійно-технічну) освіту", "Про дошкільну освіту", "Про вищу освіту"; 10) надання державної цільової підтримки для здобуття професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей з інвалідністю відповідно до законодавства; 11) матеріальне та соціально-побутове забезпечення дітей з інвалідністю відповідно до законодавства; 12) надання *одноразової компенсації* та щорічної допомоги на оздоровлення дітям з інвалідністю, постраждалим внаслідок дії вибухонебезпечних предметів; 13) надання державної соціальної допомоги дітям з інвалідністю, в тому числі дітям з інвалідністю, яка пов'язана з пораненням чи іншим ушкодженням здоров'я від

³⁷ Закон України "Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат." (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2025, № 10, ст.24) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text>

вибухонебезпечних предметів, відповідно до Закону України "Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю"; 14) забезпечення безперешкодного доступу до різних сфер життєдіяльності шляхом дотримання будівельних норм для пристосування житлового і оточуючого середовища до потреб дітей з інвалідністю з урахуванням індивідуальних особливостей функціонального обмеження і специфіки нозологій; 15) право на здобуття освіти за індивідуальною навчальною програмою, яка узгоджується з індивідуальною програмою реабілітації дитини з інвалідністю або особи з інвалідністю з дитинства, що розроблена на основі індивідуального реабілітаційного плану;

16) надання допомоги у поверненні дитини в Україну; 17) вжиття заходів для возз'єднання дитини з її сім'єю; 18) встановлення опіки (піклування) з метою захисту інтересів малолітніх і неповнолітніх дітей та забезпечення їхніх особистих немайнових і майнових прав та інтересів; 19) забезпечення права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на усиновлення або влаштування на виховання в сім'ї громадян України (під опіку чи піклування, у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу) або малі групові будинки, або за неможливості влаштування у сімейні форми виховання – до інших дитячих закладів; 20) недопущення примусового переміщення, вивезення та неповернення дітей з-за кордону, їх викрадення, торгівлі дітьми; 21) розшук батьків або інших законних представників дітей, розлучених із сім'єю; 22) тимчасове влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування та постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України від примусового переміщення, вивезення, депортації або неповернення з-за кордону, викрадення, торгівлі дітьми, у дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї, сім'ї патронатних вихователів, сім'ї опікунів чи піклувальників, встановлення опіки чи піклування над такими дітьми, у разі неможливості – тимчасове влаштування до інших дитячих закладів; 23) надання одноразової матеріальної допомоги дитині, яку визнано такою, яка постраждала від торгівлі дітьми, відповідно до Закону України "Про протидію торгівлі людьми"; 24) забезпечення харчуванням у порядку та на умовах, передбачених законами України "Про охорону дитинства", "Про дошкільну освіту", "Про освіту", "Про професійну (професійно-технічну) освіту", "Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб", "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи", "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту"; 25) надання допомоги у разі встановлення опіки чи піклування, допомоги на дітей, хворих на тяжкі психічні розлади, яким не встановлено інвалідність, відповідно до Закону України "Про державну допомогу сім'ям з дітьми"; 26) виплату пенсії у зв'язку з втратою годувальника, державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з

інвалідністю відповідно до законодавства; 27) житлове забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відповідно до законодавства; 28) консультування з питань прав неповнолітніх у трудових правовідносинах та гарантій у сфері зайнятості; 29) надання правничої допомоги, що гарантується державою та повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел на підставах та в порядку, встановлених Законом України "Про безоплатну правничу допомогу"; 30) надання матеріальної підтримки та інших пільг, передбачених законодавством³⁸.

Соціальний захист та підтримка дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, надаються за результатами проведення оцінювання потреб дитини, з урахуванням індивідуальних потреб дитини у видах підтримки та завданої їй шкоди, на період існування відповідних потреб.

Порядок та строки проведення оцінювання потреб дитини, яка постраждала внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Встановлення зв'язку інвалідності з пораненням, психічним розладом чи іншим ушкодженням здоров'я, отриманим дитиною внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, здійснюється у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Кабінет Міністрів України розробляє і включає до загальнодержавних програм відповідні положення щодо соціального захисту та підтримки дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, а також здійснює контроль за їх виконанням.

Слід відмітити, що *компенсація за шкоду життю та здоров'ю дитини* у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України (далі – компенсація) надається шляхом перерахування грошових коштів на поточний рахунок отримувача компенсації – законного представника дитини, яка постраждала або загинула внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Рахунок відкривається на ім'я отримувача компенсації. Порядок відкриття та ведення таких рахунків визначається Національним банком України. Розмір компенсації визначається щодо кожного отримувача компенсації окремо, виходячи з конкретних обставин. Порядок, умови виплати та підстави для припинення виплати компенсації визначаються Кабінетом Міністрів України. Право на отримання компенсації настає з моменту отримання репарацій, що стягуються з держави-агресора відповідно до

³⁸ Закон України "Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат." (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2025, № 10, ст.24) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text>

принципів і норм міжнародного права. На грошові кошти, що перебувають на поточному рахунку отримувача компенсації, не може бути звернено стягнення або накладено арешт.

Невідкладна проміжна компенсація за шкоду життю та здоров'ю дитини у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України надається шляхом перерахування грошових коштів на поточний рахунок отримувача компенсації – законного представника дитини, яка постраждала внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, для невідкладного забезпечення потреб такої дитини з метою уникнення непоправної шкоди або недопущення посилення шкоди. Виплата невідкладної проміжної компенсації за шкоду життю та здоров'ю у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України здійснюється за рахунок коштів міжнародних фінансових організацій, інших кредиторів та інвесторів, міжнародної технічної та/або поворотної чи безповоротної фінансової допомоги, інших джерел, не заборонених законодавством. Отримання невідкладної проміжної компенсації за шкоду життю та здоров'ю дитини у зв'язку із збройною агресією Російської Федерації проти України не позбавляє дитину права на отримання компенсації за статтею 19 Закону (стаття 20)³⁹.

Фінансування витрат, пов'язаних з реалізацією Закону, здійснюється за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, коштів, що стягуються з держави-агресора, та інших джерел, не заборонених законодавством. Окрім цього держава компенсує навчання у вищих дітям військовослужбовців за 2024-2025 навчальний рік. Право на компенсацію мають діти загиблих захисників, ветеранів, осіб з інвалідністю, учасників бойових дій, полонених, діти осіб що, пропали безвісти під час війни та діти постраждалих учасників Революції гідності.

ВИСНОВКИ:

1. Загальний принцип сімейного права – право на особисте сімейне життя не є правом на жорстоке поводження із членами родини.
2. Урахування міжнародних стандартів є підґрунтям формування ефективної системи охорони дитинства.
3. Діти та батьки не повинні розлучатися всупереч їх волі, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини і цього вимагає рішення суду, що набрало законної сили.
4. При запровадженні виплати одноразової грошової допомоги як складової механізму підтримки та захисту прав дитини, дитини, яка

³⁹ Закон України “Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат.” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2025, № 10, ст.24) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text>

постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів і опинилась в складних умовах, слід застосовувати єдиний підхід для її нарахування незалежно від того чи отримала така дитина поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена, депортована або примусово переміщена, залучалася до участі у військових формуваннях, незаконно утримувалася, у тому числі і в полоні, дитина, батьки (один із батьків), опікун, піклувальник, інший законний представник якої зникли безвісти за особливих обставин або померли (загинули) внаслідок отриманих у результаті збройного конфлікту поранення, контузії або каліцтва на території України чи за кордоном, а також дитина, позбавлена батьківського піклування внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту, незалежно від отримання інвалідності.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються загальні положення захисту прав дитини за законодавством України, що ґрунтуються на рівності прав усіх дітей незалежно від походження, відповідно до Конституції України, Конвенції про права дитини та інших міжнародно-правових актів. Проаналізовано відповідність національних норм міжнародним стандартам щодо визначення правового становища дітей, народжених у шлюбі та поза ним, а також дітей, народжених із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Висвітлено особливості сімейного законодавства та його роль у регулюванні особистих та майнових прав і обов'язків учасників сімейних відносин, що базуються на принципах справедливості, добросовісності і гуманізму. Особлива увага приділяється правам дітей на виховання, соціальний захист, участь у судових процесах і захист від зловживань батьківськими правами. Окремо проаналізовано законодавчі гарантії охорони дитинства в умовах воєнних дій та збройних конфліктів. Стаття містить аналіз судової практики, нормативних механізмів та проблем, що виникають у реалізації прав дитини, підкреслюючи необхідність вдосконалення правового регулювання в цій сфері для забезпечення найкращих інтересів дитини.

Зазначено, що захист прав дітей, постраждалих унаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, регулюється законодавством України, яке передбачає недопущення розлучення дітей з батьками без їх волі, окрім випадків на підставі судового рішення в інтересах дитини. Визначено порядок надання статусу дитини, що постраждала внаслідок воєнних дій, охоплюючи дітей, які зазнали фізичного, психічного, сексуального насильства, були викрадені чи переміщені, брали участь у воєнних формуваннях або втратили батьків. Цей статус надається за заявою і забезпечує комплекс державних заходів захисту, реабілітації, соціальної підтримки та возз'єднання з сім'єю. Зазначено правові норми міжнародного захисту дітей, зокрема Конвенцію 1980 року "Про

цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей”. Держава відповідає за евакуацію, медичну, психологічну допомогу, захист і соціальний захист таких дітей, а також за розшук сімей. Встановлені кримінальні покарання за незаконне переміщення, вербування чи інші злочини проти дітей. Закон України 2024 року “Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України” впроваджує систему компенсацій, медичної, психологічної, освітньої підтримки, реабілітації, матеріальної допомоги та контролю виконання цих заходів, що спрямовані на захист і реінтеграцію дітей у складних умовах воєнного часу.

Ключові слова: Правовий статус дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, захист прав дитини, сімейне право, особисті немайнові права, майнові права, сімейні відносини, правова охорона, права дітей у суді, компенсація за шкоду життю та здоров'ю дитини

Література

1. Конституція України.(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Конвенція про права дитини {Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.91} https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

3. Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом Конвенцію ратифіковано Законом N 862-VI (862-17) від 14.01.2009 https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_568#Text

4. Даніель Анна Володимирівна. Права дітей, народжених поза офіційним шлюбом. https://protocol.ua/ua/prava_ditey_narodzenih_poz_a_ofitsiynim_shlyubom/

5. Сімейний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2002, № 21-22, ст.135) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>

6. Сімейне право України: підручник, за ред. Ю.С. Червоного, К., 2004, с. 5-22.; Ромовська З.В. Українське сімейне право: підруч. для студ. вищ. навч.закл. К., 2009, с.20-22; Сімейне право України: підруч.; за заг. ред В.І. Борисової та І.В. Жилінкової, К., 2012, с.3-; Сімейне право України: підручник /за заг. ред. Т.В. Боднар та О.В. Дзери. Розділ 1, глава 1 § 5. К.: Юрінком Інтер, 2016.,; *Майданик Р.А.* Розвиток приватного права України: монографія. – К.: Алерта, 2016; *Труба В.І.* Класифікація сімейних правовідносин. Одеса, Фенікс, 2020 р.

7. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>

8. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / С. О. Погрібний. Київ, 2009. 412 с.

9. Явор О. А. До проблеми особистих немайнових прав дитини. Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права. 2004. № 4. С. 68–74.

10. Kohm L. M. Tracing the Foundations of the Best Interest of the Child Standard in American Jurisprudence / Lynne Marie Kohm // Journal of Law and Family Studies. 2008. Vol. 10. No 2. 40 p. file:///C:/Users/User/Downloads/ssrn-1957143.pdf

11. Scott E.S. Gender Politics and Child Custody: The Puzzling Persistence of the Best Interest Standard / Elizabeth S. Scott, Robert E. Emery // Columbia Public Law. Research Paper. No. 13. P. 352–383. <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4388&context=lcp>

12. Цивільно процесуальний Кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, №40-41,42, ст.492. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

13. Закон України Про запобігання та протидію домашньому насильству <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

14. Дитина в суді: гарантії на папері й виклики на практиці. Фахова дискусія «Дитина в суді : гарантії на папері й виклики на практиці». <https://unba.org.ua/news/10499-ditina-v-sudi-garantii-na-papери-j-vikliki-na-praktici>.

15. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : затв. Постановою Каб. Міністрів України від 24.09.2008 р. № 866. Офіційний вісник України. 2008. № 76. Ст. 2561.(діє в ред. від 20.08.2025 р.) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>

16. Борох Т.С. Зловживання правом в сімейних правовідносинах.: дис.... доктора філософії : 081 "Право" / Т. С. Борох ; наук. кер. Явор О. А.; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2022. – 181 с. <https://dspace.nlu.edu.ua/jspui/handle/123456789/19482>

17. Резнік Г. О. Право на захист особистих немайнових прав дитини. Приватне право і підприємництво, 2016. С.109 URL. http://www.irbis-181nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Prip_2016_16_21.pdf

18. Ольга Оніщук. Поняття та ознаки зловживання батьківськими правами. Підприємництво Господарство і право. С.56-61 <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/12/12.pdf>

19. Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, затверджений Постановою КМУ від

5 квітня 2017 р. № 268 (діє в редакція від 03.09.2025 р.)
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text>

20. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей від 25 жовтня 1980 року. Дата підписання: 25.10.1980. Дата приєднання: 11.01.2006. Дата набуття чинності: 01.09.2006.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_188#Text

21. Постанова КМУ. Про виконання на території України Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей. від 10 липня 2006 р. № 952. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952-2006-%D0%BF#Text>

22. Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст. 131) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

23. Закон України “Про соціальний захист та підтримку дітей, які постраждали внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, та внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування надання соціальних послуг та виплат.” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2025, № 10, ст. 24) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3999-20#Text>

Інформація про авторів:

Борисова Валентина Іванівна,

кандидатка юридичних наук, професорка,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
професорка кафедри цивільного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Григорія Сковороди, 77, м. Харків, 61024, Україна

Явор Ольга Анатоліївна,

доктор юридичних наук,
професор кафедри цивільно-правової політики, права
інтелектуальної власності та інновацій
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Григорія Сковороди, 77, м. Харків, 61024, Україна

Борох Тетяна Сергіївна,

консультант суду відділу забезпечення роботи секретаря
та суддів судової палати
управління забезпечення роботи третьої сімейної судової палати
секретаріату Касаційного цивільного суду,
просп. Повітрофлотський, 28, м. Київ, 03063, Україна